ر□گ□زی خاک و جیهانبینی ن□ت□و□یی ل□ شیعری ح□سیب ق□ر□داخی دا… نووسینی: ع□تا ق□ر□داخی

-١-

م□ب□ست ل□ خاک چی□؟ ئایا خاک ت□نیا و□کو ر□گ□ز□کی سروشت س□یر د□کر□ت، یان خاک و□کو ر□گ□ز□کی سروشت د□کر□ت ب□ ک□ر□ست□ی ب□ره□مهینانی شیعر و شیعری□تی ل□ ب□ره□م د□ه□نر□ت. ل□و پر□س□شدا مانای خاکبوون و□کو ر□گ□ز□کی سروشت ب□ج□د□ه□□□ت و ب□ مانای□کی با□اتر بارگاوی د□کر□ت و ل□و□و□ خاک د□ب□ت□ نیشتیمان یان و□ات. نیشتیمان دوور ل□ چ□مکی سیاسی و□کو زاراو□ی□کی ب□ لای□ن ب□ مانای شو□نی نیشت□ج□بوون د□ت، ب□□ام ل□گ□□ ب□ستن□و□ی ئ□م زاراو□ی□ ب□ ک□م□□ناسی سیاسی□و□ راست□خ□ ب□ مانای ئ□و شو□ن□ ک□ ن□ت□و□ی□کی ت□دا د□ژی. وات□ ل□م روانگ□ی□و□ چ□مکی نیشتیمان و ن□ت□و□ پ□ک□و□ ب□ستراون، وات□ ل□ر□و□ نیشیمان ه□ر ئ□و ر□گ□ز□ی خاک□ ک□ ل□ روانگ□ی کلاسیک□و□ ی□ک□ک□ ل□ پای□کانی بوونی ن□ت□و□. ب□□ام ل□ روانگ□ی ک□م□□ناسی نو□و□ کات□ چ□مکی نیشتیمان د□ب□ت□ چ□مک□کی خاو□ن شووناس ک□ نیشت□ج□ی س□ر ئ□و نیشتیمان□ خاو□نی د□س□□اتی خ□یان بن و سنووری سیاسی و جوگرافی ئ□و نیشتیمان□ دیاری کراو ب□ت.

ئ□م□ ل□م باس□دا ه□و□د□د□ین ل□ ئاستی ی□ک□مدا ئاخاوتنی چ□مکی خاک ل□ شیعری ح□سیب ق□ر□داخیدا بک□ین و□کو ر□گ□ز□کی سروشت، پاشان خاک ل□ روانگ□ی بوونی□و□ ب□ ز□د ب□ بک□ر□ک باس بک□ین ک□ توانای ئ□و□ی ه□ی□ خاک بگ□□□ت ب□ نیشتیمان و نیشتیمان بگ□□□ت ب□ و□ات ک□ ل□ سیاس□تی ن□ود□و□□تیدا و□ات هاوواتای د□و□□ت□. ه□ر ل□ر□ش□و□ د□ش□ت ئ□و□ ج□گیر بک□ین ک□ خاک یان نیستیمان پ□ش بوونی ب□ چ□مکی سیاسی هاوشانی گوتاری مان□و□ی□، ل□ کات□کدا نیشتیمان و□کو چ□مکی سیاسی، یان و□کو و□ات هاوشانی گوتاری ناسیونالیزم□و ل□ راستیشدا ئ□و ز□مین□ی□ ک□ گوتاری ن□ت□و□یی ت□دا ب□ره□م د□ت و ئ□و گوتار□ی ت□دا پیاد□ د□کر□ت. شاعیر د□□□ت:

تا د□ت خاکم خ□شتر د□و□ت،
چونک□ و□ات ل□ د□مای□..

وەکو دایک لە دەمایە!
ئەگەر بەردە لەو بنارە،
دابتاشرێ، ئازارێکەو لەبن نایە …
وەک زامێک لە دەمایە!
لە نەوانی ئەشک و خەما
من بەستراوم بەم خاکەوە،
نیشتیمانم جێناهێڵم! نیشتیمانە بە باوکەکەم،
ئەی تۆ بۆچی بەجێتهێشتووم؟
کەی دەیتەوێ، ناخی وێرانەی بی دایکم؟
هە دایە گیان… بەستەم هاوار…
رازم هاوار…شیعرم سەدای بێ ئاسەوار!

ئەم باسی پەیوەندی خۆیی و خاک دەکات و لەو نێوەندەشدا باسی ئەوە دەکات کە خاک خۆشەویستەو ڕۆژ لە دوای ڕۆژیش خۆشەویستی ئەم بۆ خاک زیاتر دەبێت. لێرەدا دەردەکەوێت کە خۆشەویستی ئەم بۆ خاک لە پێش کاتی دەربڕینی ئەو رستەیەوە دەستی پێکردووە، بەڵام لەگەڵ ڕۆیشتنی کاتدا ئاستی ئەو خۆشەویستییە زیاد دەکات. ئەم لەخۆیەوە بۆ هە خاکی خۆش ناوێت، بەڵکو هۆکارێک هەیە کە وا لەم دەکات خاکی خۆش بوێت، ئەویش ئەوەیە کە وڵات لە دەیدایە. بێگومان دیسان خاک بۆ زیدو نیستیمان دێت، بەڵام ئاشکرایە وڵات یان نیشتیمان مانای زیاتر لە خاک هەڵدەگرن کە ئەمی دووەمیان زیاتر خاسیەتی ڕەگەزێکی سروشتی هەیە، بەڵام وڵات یان نیشتیمان زیاتر ئەو رووبەرەن کە لە قۆناغی جوگرافیای سروشتییەوە گواستراونەتەوە بۆ جوگرافیای سیاسی و وڵات و نیشتیمان وەکو پێکهاتەی جوگرافی بە بێ بوونی پێکهاتەی مرۆیی هیچ پێناسەیەکیان نیە، ئەو پێکهاتە مرۆییەش ئیتنیک یان نەتەوەیە. واتە ئەم تەنیا باسی خۆشەویستی خاک وەکو شوێنی لە دایکبوون و شوێنی ژیان و پەیوەستبوونی مرۆڤ بەخاکەوە لەم روانگەیەوە ناکات کە زیاتر بنەمایەکی غەریزیی هەیە. لە کاتێکدا پەیوەندی ئەم بە خاکەوە وەکو وڵات و نیستیمان کە لە دەیدایە پەیوەندی ئینتیمایە کە ئەویش ئەگەر ریشەی غەریزییشی تێدا بێت، بەڵام هێشتا لەسەرووی غەریزەوەیەو سەرچاوەکەی هەست و هوشیارییە. ئەم وڵات لەناو دەیدایە، دە لە دەرەوەی پێکهاتە مادیەکەی سەرچاوەی سەرەکی ژیانەو هاوکات دە سەرچاوەی خۆشەویستی و عەشقە. لەم رووەوە ئەم وڵاتی خۆش دەوێت و عەشقی وڵاتە. هەروەک لێکچوون لە نێوان خۆشەویستی دایک و خۆشەویستی وڵاتدا دەکات. لە راستیشدا ئەم وڵاتی بۆیە خۆش دەوێت چونکە وڵات لە دەیدایە واتە ئەم عەشقی وڵاتە.

بێگومان مادەم ئەم عەشقی وڵاتە، هەست بە هەموو ئازارەکانی وڵات دەکات، بەجۆرێک وڵات وەکو بەشێک لە جەستەی خۆی دەبینێت و هەر

رەگەزەکی جوگرافیای وڵات رووبەڕووی کێشەیەک یان ئازارێک بێتەوە، وەکو ئەوەی وایە بەشێک لە جەستەی ئەم دوجاری کێشە یان ئازار بووبێت. لێرەدا خاک کە وەکو وڵات یان نیشتیمان وەسف دەکرێت دەبێتە بەشێک لە جەستەی ئەم، یان بوونی ئەم. بێگومان ئەم وەکو شاعیرو وەکو مرۆڤێکی هەستیارو هوشیار بە ئاگایە لە هەموو بوون و جەستەی خۆی. هەر لەبەر ئەوە هەرگیز نیشتیمانەکەی بەجێناهێڵێت، واتە وەکو ئاماژەمان بۆ کرد ئەم و نیشتیمان لەناو یەکتردا تواونەتەوەو بەوپێیەش ناشێت لەکتر جیا ببنەوە، یان لەکتر جیا بکرێنەوە، بەڵام دیارە نیشتیمان ئەمی بەجێهێشتووەو لێی جیابووەتەوە بۆیە لە هۆکاری ئەو جیابوونەوەو بەجێهێشتنە دەپرسێت. هاوکات نیشتیمانەکەی خۆی وەکو بوویەکی تەنیاو بێکەس، بێ باوک وەسف دەکات. لە پشتی ئەم وەسفکردنەوە قسەکەری دەقەکە ئاستی باسکردنی نیشتیمان لە شێوە گشتییەکەیدا بەجێدەهێڵێت و باسی نیشتیمانە تایبەتییەکەی خۆی دەکات، کە لەبری باسکردنی وڵات یان نیشتیمان لە رووی ئامادەبوون و شوناس و شارستانەتییەوە، وڵات وەکو بوویەک باس دەکرێت کە زیاتر جێگای سۆزو بەزەیی و لاواندنەوە بێت. ئەمەش بەتەواوەتی نیشتیمانەکەی ئەوی شاعیرە کە تاکو ئێستا نەیتوانیووە لە رووی ئامادەبوونەوە خۆی لەبەرامبەر ئەوانی تردا بسەلمێنێت و لە هەست و نەستی دەرەوەی خۆیدا بوونی هەبێت، بەڵکو بە پێچەوانەوە وڵات لە شێوەیەکدا بەرجەستە دەکات کە جێگای بەزەیی بێت و لەسەر بنەمای جوڵاندنی سۆزو بەزەیی ببێتە جێگای سەرنجی ئەوانی تر. واتە لێرەدا شاعیر وێنەیەکی ریالیستیانەی نیشتیمانەکەی خۆی لە مێژوودا بەرجەستە دەکات، کە بەدرێژایی مێژوو ئەم قسەکەرە کە ئەتنیک یان پێکهاتەی مرۆیی سەر ئەم خاکەیە لەبری ئامادەبوون و بوون بە بکەری دروستکردنی رووداو و بکەری بەرهەمهێنی شارستانی بە مەبەستی دروستکردنی مێژوو بۆ ئەم خاکە، چاوی لە سۆزو بەزەیی ئەوانی تر بووەو هەروەک هەمیشە لەبەردەم مەترسی سڕینەوەدا بووە، کەچی لەبری ئەوەی ئەم ببێتە بڕیاردەری چارەنووسی نیشتیمان و نیشتیمان بە بڕیاری ئەم بجوڵێت، کەچی لە لایەک نیشتیمان ئەم بەجێدەهێڵێت و لە لایەکی تریشەوە لەبری ئەوەی ئەم رێگا لەو بەجێهێشتنە بگرێت و وا لە نیشتیمان بکات نەک هەر ئەمی نەوەی خۆی لە ئامێز بکات و لێی جیا نەبێتەوە، بەڵکو لە رووی ئامادەبوونەوە ئامێزی بۆ ئەوانی تریش بکاتەوەو لە رووی ئامادەبوون و لە رووی بەشداریکردنی لە بەرهەمهێنانی شارستانیتی مرۆڤایەتیدا خۆی لە ئاستی ئەوانی تردا بسەلمێنێت. هەتا خاک نەگاتە ئەم قۆناغە نابێتە وڵات یان نیشتیمانێکی خاوەن شوناس. ئەو خاکەی شاعیر لەم دەقەدا دەیدوێنێت، نەگەیشتووەتە ئاستی

ئامادەبوون و خۆسەلماندن، نەگەیشتووەتە ئاستێک کە قسەی هەبێت، کە کاری هەبێت، کە رووداو درووست بکات، کە هەنگاوی بەرەو هاتنە ناو مێژوو هەڵبهێنێت، واتە ئەم خاکە لە رووی ئامادەبوونەوە تەنیا خاکە و خاسەتی وڵاتی وەرنەگرتووە، واتە هێشتا جوگرافیایەکە خاسیتی سروشتیبوونی هەیە، نەک خاسەتی سیاسی یان وڵات و نیشتیمان بە چەمکی کۆمەڵناسی. شاعیر لە رێگای وێنەو لێکچواندنەوە، لە رێگای بەکارهێنانی کەرەستەکانی بەرهەمهێنانی شیعریەتەوە دەقێکی جوانی شیعری بەرهەم دەهێنێت کە بنیادی پێکهێنانی ئەم دەقە لەسەر پەیوەندی دووانەی من / نیشتیمان بنیاد نراوە، بەڵام وەکو دووانەیەکی دژ نا، بەڵکو وەکو دووانەیەک کە لە فەزایەکی سۆفیانەدا لەناو یەکتردا دەتوێنەوە، هەمان شێوەی تواندنەوەی رۆحی سۆفی لە رۆحی باڵادا. بەڵام لەو تواندنەوەشدا شتێک بەجێنامێنێت. هۆکارەکەیشی لە ئاستی نەبینراوی دەقەکەدا ئاشکرا دەبێت کە ئەویش نائامادەبوونی هەردوو جەمسەری دووانەکەیە واتە ئەم و نیشتیمان کە خاسەتی عاشق و مەعشوق، یان خاسەتی سۆفی و رۆحی باڵای یەزدانیان هەیە و لەناو یەکتردا دەتوێنەوەو هیچ ئاسەوارێکیش بەجێناهێڵن چونکە لە بنەڕەتدا لە رووی ئامادەبوونەوە نادیارن. واتە هیچیان ئامادەبوونێکی مادییانە، یان تەنانەت مەعنەوییانەشیان نییە. لەم روانگەیەوە سەرباری بەرهەمهێنانی جوانی و جوانی داڕشتن و جوانی شیعریەت، گوتارێک بەرهەم دەهێنێت لە چوارچێوەی گوتاری لاواندنەوەدا پێناسەدەکرێت، کە ئەویش وەکو بەشێک لە گوتاری هەڵوەشاندنەوە، یان سڕینەوە سەیر دەکرێت. بەڵام لێرەدا ئەو پرسیارە سەرهەڵدەدات: ئایا ناشێت لەپشتی ئەم گوتاری لاواندنەوەوە رەگەزەکانی گوتاری مانەوە ئامادەبوونیان هەبێت؟

-٢-

شاعیر بەو ئەندازەی پەیوەستە بە خاک و نیشتمانەوە، ئەوەندەش پەیوەستە بە خەڵکەوە. ئەمەش دووانەیەک پێکدەهێنێت، کە دووانەی خاک/ خەڵکە، کە دووانەیەکی پێکەوە پەیوەستن و هیچیان بە بوونی ئەویتریان بوونی نییە. ئەم هەرچەن خەمی خاک و نیشتیمان بووەتە خولیاو خەمی هەمیشەیی بەهەمان شێوە خەمی خەڵکیش هەڵدەگرێت. لە شیعری (خەمی خەڵک)دا دەڵێت:

ئەوەتەی من پێم گرتووە خەمی خەڵکم لە کۆڵایە / کە رۆژ هەڵدێ تا ئێوارە / هەمووی هەر لە باوەشمایە./ بە تاریکی چرایەکی وا هەڵئەکەم / لە رەنگی جوانی دنیایە! کەچی هەر سەیر لەوەدایە / من شاعیری میللەتەکەم / سەدان ساڵە بەری خۆری لێ ئەگیرێ و / وەکو پێویست کەسێک بە خەمیەوە نایە!

ئەم وەکو رزگارکەر خۆی پێشکەش دەکات. سەرەتا خۆی وادەناسێنێت کە

ئ□و ت□ی ه□ی□ ل□ خ□می خ□□کدای□. ئ□و خ□م□ش وای ل□ د□کات بیر ل□ د□زین□و□ی ر□گای ک□تایی پ□ه□نانی ئ□و خ□مان□ بکات□و□. ب□گومان ئ□گ□ر ک□م□□گا ی□ک خ□م داگیری کردب□ت، ئ□وا مانای وای□ ل□ تاریکیدا د□ژی. ل□ر□و□ ئ□م و□نای ک□م□□گا ی□کمان ب□ د□کات ک□ ف□زای س□ر□کی و با□اد□ست تیایدا ف□زای تاریکی□. تاریکی خاس□تی ک□م□□گای دواک□وتوو، س□ر□تایی و س□رکوتکراوو□. وات□ ئ□و ک□م□□گا ی□ی ئ□و و□نای د□کات ک□م□□گا ی□کی کار□ساتبار□. ک□م□□گا ی□ک□ ل□ ژ□ر فشاردای□. ب□□ام ئ□م وای نیشان د□دات ک□ ل□ د□ر□و□ی خ□ی ئ□م فشار□ی ب□ د□ه□نر□ت و س□رکوت د□کرت و ب□ری تیشکی خ□ری ل□ د□گیر□ت. ئ□م ب□ ر□واندن□و□ی تاریکی و ب□ ک□تاییه□نان ب□و خ□م و نیگ□رانی□ چرای□ک ه□□د□کات. ب□گومان چرا ه□مای رووناک کردن□و□و ک□تایی ه□نان□ ب□ تاریکی. وات□ ئ□م دیسان دووان□ی تاریکی/ رووناکی درووست د□کات ب□م□ ب□ستی ک□تاییه□نان ب□ ج□مس□ری تاریکی و با□اد□ستبوونی ج□مس□ری رووناکی. ئ□و چرای□ی ئ□و ه□□ید□کات ه□موو جوانی□کانی دنیا ک□د□کات□و□. وات□ ئ□م ل□ روانگ□ی خ□ی□و□ پر□ژ□ی□کی ه□ی□ ب□ ک□□انکاری، ب□ ک□تاییه□نان ب□ خ□م و تاریکی، ب□ گ□□ینی ئ□و ف□زا ناه□موار□ی ک□ ه□ی□ ب□ ف□زای□کی تر ک□ رووناکی و ئاسود□یی و خ□ند□ ل□ بری خ□م و فرم□سک و نیگ□رانی ل□ خاس□ت□ دیار□کانی ب□ت.

ئ□م پر□ژ□ی□ی ئ□م ت□نیا ل□ چوارچ□و□ی بیرل□کردن□و□و ن□خش□ ب□دانانـدا د□م□ن□ت□و□و ل□ س□ر ز□مین□ی واقیع ج□ب□ج□ ناکر□ت. ئ□م باسی ئ□و□ د□کات ک□ س□رباری ئ□و□ی بیر□ک□ی گ□□ینی ئ□و ف□زای□ی ه□ی□، ب□□ام ناتوان□ت بیروب□چوون□کانی بخات□ بواری پیاد□کردن□و□، چونک□ س□دان سا□□ ر□گری ل□ د□کر□ت و ب□رب□ستی ب□ داد□نر□ت. دیار□ ئ□م ل□و رووب□ش□و□ چاو□□وانی ئ□و□ د□کات ک□ ئ□وانی تر ب□ فریایی بک□ون و ل□و د□خ□ رزگاری بک□ن، ب□□ام ل□و□شدا ب□ هیوا د□ب□ت چونک□ ک□س ب□ هانا ی□و□ ناچ□تت. ل□م د□ق□دا شاعیر بارود□خی ئ□و ک□م□□گا ی□ی ک□ ل□ بار□کی ناه□مواردا د□ژی و ئ□م بوو□ت□ خ□مخ□ری و ه□ر ل□ راستیشدا ئ□و□ی ئ□و باسی د□کات ک□م□□گاک□ی خ□ی□تی ک□ ه□و□د□دات چرای رووناکی ب□ ه□□بکات، ب□□ام ن□ک ه□ر تیشکی ئ□و چرای□ د□ن ب□و تاریکی□ نادات، ب□□کو ل□ راستیداو ل□س□ر ز□مین□ی واقیع ت□نان□ت چراک□ داناگیرس□ت. ئ□و□ش ب□ر□و ئاست□کی تر ل□ ت□گ□یشتنی د□بات ک□ ه□ستکردن□ ب□ ناکارایی خ□ی. وات□ ل□ر□و□ ب□ج□ر□ک س□ر□تای ق□ناغ□ک ل□ بوونی ئ□م ک□س□ت□دا د□ست پ□د□کات ک□ د□ش□ت ب□ ق□ناغی خ□ناسین ناوببر□ت، خ□ناسین ب□و مانا ی□ی ک□ ت□د□گات ئ□م ناکارای□و توانای هیچ گ□□انکارییـ□کی نی□. ل□ر□و□ ب□ ئاراست□ی□کی تر چاو د□کات□و□و چاو□□وانی پشتگیری ئ□وانی تر□ ب□

دەربازکردنی ئەو میللەتەی خەمەکانیانی هەڵگرتووە، بەڵام لەوەشدا دووچاری بێ ئومێدی دەبێتەوە، چونکە کەس بە هانایەوە نایەت.

لێرەدا ئاخاوتن لەسەر دوو لایەن دەکەین. یەکەمیان بوونی ئامادەبوونی ئەو کۆمەڵگایەی کە ئەم دەبێتە هەڵگری خەمەکانیان. دووەم ئەمەی شاعیر وەکو نموونەی دەستەبژێری کۆمەڵگا کە چۆن دەڕوانێتە کۆمەڵگاکەی خۆی و چۆن سەیری رێگای گواستنەوەی لەو بارودۆخە خراپەی تیایدایە بۆ بارودۆخیکی باشتر دەکات. بێگومان دەشێ بپرسین ئایا خەمەکانی خەڵک چین؟ ئەو هۆکارانە چین وا لە خەڵک دەکەن خەمی هەبێت؟ ئایا خەمەکانی خەڵک خەمی نەبوونی ماف و ئازادییە یان خەمی ترسە لە ئایندە؟ بێگومان ئاشکرایە ئەو خەڵکەی ئەم باسیان دەکات میللەتەکەی خۆیەتی. لەسەر ئەو بنەمایەش دەردەکەوێت خەمی میللەت خەمی دواکەوتوویی و نەبوونی ماف و ئازادییە. خەمی مانەوەیە لە دەرەوەی مێژوو، خەمی نەبوونی شوناس و نەتوانینی خۆسەلماندنە. ئایا هۆکارەکانی ئەم بارودۆخە چین کە وایان لە میللەتەکەی ئەو کردووە بەو جۆرە بمێنێتەوە؟ ئایا هۆکاری ناوخۆیین، یان هۆکاری دەرەکین؟ ئایا تەنیا دەرەوە بەرپرسە لە بوونی ئەو بارودۆخە، یان خودی میللەت خۆیشی لەبەر زۆر هۆکاری پەیوەست بە بوونی خۆی و ئامادەبوونی خۆی لە ئاستێکدا بەرپرسە سەبارەت بەو بارودۆخەی کە تیایدایە؟ بێگومان ئاشکرایە ئەو خەڵکەی خەمیان هەیەو ئەم خەمەکانی ئەوان هەڵدەگرێت و خۆیشی یەکێکە لەوان، بەگشتی سەرچاوەی خەمەکانیان هەم خۆیانن و هەم دەرەوەی خۆیشیانن. خۆیان تا چرکەساتی بەرهەمهێنانی ئەم دەقە شیعرییە نەیانتوانیووە بوونی خۆیان بسەلمێنن، واتە نەیانتوانیووە لە زەمینەی خۆیاندا ببنە خاوەنی خۆیان و ببنە بکەری سەر ئەو زەمینە. ئەم لاوازییەش وایکردووە نەتوانن فشاری دەرەوە رەتبکەنەوە، یان هەڵبووەشێننەوە. بە پێچەوانەوە زۆربەی کات لەبری لە رووداوەستان و کاردانەوە بەرامبەر بە فشاری دەرەوە بە دەنگ بوون، یان خۆیان داوە بەدەستەوە. ئەو کاردانەوە سادانەیشی کە هەیانبووە لەجێری هەوڵدانی ئەم بە داگیرساندنی چرایەک بە رەواندنەوەی تاریکی، یان چراکە دانەگیرساوە، یان هێندەی رووناکی نەبووە کە دەن بە تاریکی بدات. لە ئەنجامی ئەم ناکاراییەدا، بەردەوام چاویان لەوەوە بووە ئەویتر، واتە ئەوی دەرەوە بێ فریای بکەوێت و بیپارێزێت. لەم رووشەوە واینیشان داوە ئەم هەر هەنگاوێک بنێت رێگای لێ دەگیرێت. ئەم تەنەوانینە لە گەوهەردا دەبێتە هۆی رووخاندنی گیانی بەرگری و لە رووداوەستان و سەرئەنجام ئەم پێکهاتەیە هەوڵدەدات وەکو قوربانی خۆی نیشان بدات. ئەوەش بە ئومێدی بزواندنی هەست و سۆزو بەزەیی ئەوانی تر. واتە دیسان ئەم پێکهاتەیە لەبری ئەوەی لە

رێگای خۆسەلماندن و کارەوە ئەوانی تر ناچار بکات دان بە بوونیدا بنێن، هەوڵدەدات ببێتە جێگای بەزەیی ئەوانیتر. ئەوەتا شاعیر باسی ئەوە دەکات کە ئەوانی تر وەکو پێویست بە دەنگیەوە نایەن. واتە لێرەدا جۆرێک لە چاوەڕوانی بۆ سۆزو بەزەیی و یارمەتی ئەوانیتر دەردەکەوێت. ئەمەش جارێکی تر کارکردنە لە چوارچێوەی گوتاری پاڕانەوە کە ئەویش بەشێکە لە گوتاری شکست. گوتاری شکست گوتارێکی تراژیدیە، بەڵام لە پشتی هەموو شکست و تراژیدیایەکەوە گیانێکی بەرخوردان و رابوونەوە خۆی مەڵاس داوەو بەو ئەندازەی رووخان لە دەرەوەدا روودەدات، ئەو گیانی بەرخوردانە لە ناوەوە بەهێزتر دەبێت تا سەرئەنجام خۆی نمایش دەکات. بەڵام ئەوەی جێگای سەرنجە، بە گوێرەی ئەو خەڵکەی خەمیان هەیەو ئەمی شاعیر خەمی ئەوانی هەڵگرتووە، ئەو گیانی رابوونەوەیە تاکو کاتی بەرهەمهێنانی ئەم دەقە شیعریە نەیتوانیووە بگاتە ئاستێک واقیعی شکست بگۆڕێت بۆ رابوونەوە، یان بۆ خۆبنیادنانەوە. واتە سەرباری بوونی هەندێ لە رەگەزەکانی گوتاری مانەوە لە بنیادی ئەم دەقەدا وەکو داگیرساندنی چرایەک کە هەموو جوانی دنیا کۆبکاتەوە بۆ ئومێدی رووناکردنەوەی ئەو تاریکستانەی کە ئەم خەڵکەی تێدا دەژی بە ئومێدی ئەوەی بتوانن رێگای بەرەو داهاتوو ببینن. بەڵام ئەم رەگەزەی گوتاری مانەوە کە لەناوخۆیدا بەرنامەی پاراستن و دەربازکردنی ئەوانی لەو خەمە هەڵگرتووە، کە تیایدا دەژین بۆ ئەوەی هەر هیچ نەبێت بتوانن بمیننەوەو درێژە بە ژیانی خۆیان بدەن، بێ جوڵە دەمێنێتەوە، چونکە رەگەزی مانەوە کە چراکەیە داناگیرسێت، یان رووناکی نادات ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە مانەوە بەشێوەیەکی پارێزراو دەستەبەر نابێت.

-٣-

(کۆچێکی رەشپۆش) یەکێکە لە دەقە دیارەکانی حەسیب قەرەداخی کە لە ساڵی ١٩٨٢ دا نووسیووەتی. ئەم دەقە باسی کۆچکردنی نالی، یان لەسەر بنەمای ئەوەی دەقەکە دەیەوێت بیڵێت باسی سەرهەڵگرتنی نالی دەکات. کاتێ باسی سەرهەڵگرتن دەکەین، مانای ئەوەیە نالی بە ناچاری وڵات بەجێدەهێڵێت. دیارە هۆکارەکانی ناچاربوونی نالی بۆ بەجێهێشتنی زێدی خۆی لە دەقەکەدا رووبەرێکی دیاریکراو داگیر دەکات. ئاشکرایە نالی لە دیارترین شاعیرانی کوردو یەکەمی سێ کوچکەی بابانە. واتە ئەو کەسێتیەکی ئاسایی یان سادە نیە، هەربۆیە لە مێژوویەکدا کۆچکردن و دوورکەوتنەوە لە زێدو نیستیمان شتێکی دەگمەن بووە، بەو پێیە کۆچکردنی نالی کۆچێکی ئاسایی نیە. بۆ تایبەتی ئەگەر ئەوەش بزانین کە نالی شاعیری میرنشینی بابان بووەو

بەوپێیەش دەشێ سەرباری کێشەو کەموکورتییەکان خەونی رەنگاوڕەنگی بە میرنشینی بابان و ئاییندەی کورد لەسەر ئەو میرنشینە بنیاد نابێت. سەدو چل ساڵێک لەمەوبەر مەلا خدر / عەبایەکی دا بەشانداو لە ژوورەکەی هاتە دەرێ/ چەند فەقێیەک لە خانەقا بەڕێیان کرد هەتاکوو (وەیس) / هاواریان کرد وشەی کوردی ماڵوێرانە / شارەزووریش بە بارانە / نالی ئەڵوات هەوار دوورە / کەچی خاکمان لە کاغەزی هەندەراندا / هەتا ئێستەش بێ سنوورە! / .

لەم دەستپێکەدا نالی کە وەکو مەلایەک دەناسێنرێت، بەیاری کۆچەکەی دەدات. شوێنی دەستپێکردنی کۆچەکەی سلێمانی و بە دیاریکراویش لە مزگەوتی خانەقاوە دەکەوێتە رێ و فەقێکان هەتا (وەیس) کە ئەوسا رۆژئاوای سلێمانی بووە، بەڕێی دەکەن. ساڵی کۆچکردنەکە بەپێی ئەوەی لە دەقەکەدا هاتووە پێشی سەدو چل ساڵە، کە دەکاتە نیوەی یەکەمی دەیەی چوارەمی سەدەی نۆزدە. بەپێی ئەوەی لە پێشەکی دیوانی نالی بنەماڵەی زانا و پایەبەرز مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەریسیشدا هاتووە کۆچکردنی نالی لەو مێژووەدا بووە، واتە بە لای کەمەوە دەوروبەری پانزە ساڵ پێش روخانی میرنشینی بابان. فەقێکان نالی وەکو خاوەن پایەو داهێنەرو بەرپرسی وشەی کوردی سەیر دەکەن و ئەوان پێیان وایە کۆچکردنی نالی مانای مەرگی وشەی کوردی یان بەدەربڕینێکی تر مەرگی زمانی کوردی. هەرئەوەش نا بەڵکو ئەوان ناڕاستەخۆ نالی دەچوێنن بە هەورو کۆچی نالی بریتییە لە کۆچی هەورەکان و بێ بارانی. دیارە بێ بارانیش مانای وشکەساڵی و نەهاتی. بەم پێیە کۆچی نالی وەکو کارەساتێکی گەورە وێنادەکرێت و روودانی ئەو کۆچە دەبێتە هۆی بەجێمانی وێرانەیەک لە دوای ئەوی کۆچکەرەوە. هەروەک لەسەر زمانی فەقێکانەوە، شاعیر ئەوە دەردەبڕێت لە کاتێکدا نالی وڵات لە بارێکی بەوجۆرە شڵەق و ناهەمواردا بەجێدەهێڵێت، وڵات خۆیشی هەشتا لەسەر نەخشەی جوگرافیای جیهان نەناسراوە، یان پێناسە نەکراوە چونکە هیچ سنوورێکی نیە کە مەبەست لەوەش سنووری دانپێدانراوە. لێرەدا بەئاشکرا دیارە کە شاعیر، نالی و کۆچی نالی دەکات بە ئامراز بۆ باسکردنی وڵاتەکەی نالی و خۆی لە دوو ئاستدا: یەکەمیان بە شوناسی وڵاتەکەی ئەمانە لەسەر نەخشەی جیهان، دووەمیان لە ڕێگای نالی و باسکردنی هەکارەکانی کۆچکەیەوە ئاخاوتنی ئەو هەکارانە دەکات کە بوونەتە هۆی روخاندنی میرنشینی بابان و زۆرینەی ئەو هەکارانەش دەگێڕێتەوە بە کەموکورتی لە کەسێتی کوردی و کەموکورتی لە بوونی ئیتنیکی کوردیدا. بەڵام ماوەی نێوان کۆچکردنی نالی و رووخاندنی میرنشینی بابان ئەم لێکدانەوەیە لاواز دەکات.

نالی ر□یی و ک□س ه□□ن□ستا،/ ک□ ر□ژ ه□□هات و گشت شت□ ئاشکرا بوو / د□رگای ب□ب□ م□رکرابوو / ئ□وسا د□ستتان دا ب□ د□ستا، هاتن و چوون / ب□ ن□بوو بوون وا ه□ر ن□بوو؟/ ه□ خ□□کین□، ئ□وا س□دو چل سال ئ□ب□ / ل□ شار□زوور، س□ری ح□بیب□ ه□ر شین□ / ل□ ه□ر ک□س□ک داوای خ□و□کی نالی ک□ین /ئ□□□: ه□□□ ه□□□ نین□!

س□ر□تا د□ب□ ئ□و راسی□ میژوویی□ دووبار□ بک□ین□و□، ک□ ک□چکردنی نالی هاوکاتی روخاندنی میرنشین ن□بوو□، د□ش□ت نالی ل□ خ□یا□ی قو□ و م□ودا فراوانی شاعیران□ی خ□یدا ل□س□ر بن□مای ه□□س□نگاندنی سیاس□تی خراپی براو ئام□زا برازاکانی بن□ما□□ی بابان پ□شبینی ئایند□ی□کی ر□شی ب□ د□س□□اتی میرنشین□ک□ کردب□ت و ئ□و□ش ه□کاری ک□چکردنی نا، ب□□کو ه□کاری ن□گ□□ان□و□ی بووب□ت.

پ□د□چ□ت ک□چی نالی، ب□چگ□ ل□ ف□ق□کانی خان□قا ک□ د□قی شیعر□ک□ واینیشان د□دات ف□ق□ی نالی خ□ی بوون، ک□سی تر بای□خ ب□ ک□چکردن□ک□ی ئ□و نادات. ئ□م□ش ئ□و□ د□گ□ی□ن□ت ک□ ئ□و□ی نالی ب□رهمه□ناو□ ب□ ک□م□□گای ئ□وکات□ی سل□مانی یان ک□م□□گای کورد□واری بای□خ□کی ئ□وت□ی ن□بوو□. ب□ره□می نالی شیعرو زیندووکردن□و□ی زمانی کوردی□. د□ب□ت ب□ ک□م□□گای□کی دواک□وتووی و□کو ک□م□□گای کوردی د□ی□ی چوار□م و پ□نج□می س□د□ی ن□زد□ی□م، ک□ بای□خی ب□ شیعرو زمانی کوردی داب□ت. واته ل□ر□دا ه□مان ب□چوون□ک□ی گ□ران-ی هاوشانی نالی ل□ داه□نان□دا د□ت□و□ یاد. ک□ دیار□ ل□ناو ق□ومی ب□سیتا ق□دری سونع□تکار ناگیر□ت، چونک□ ل□ ک□م□□گای ل□مج□ر□دا هون□رو داه□نان ب□های□کی نی□. ه□رچ□ند□ ئ□و پرسیار□ ب□رد□وام خ□ی دووبار□ د□کات□و□ ک□ داخ□ ک□م□□گای گریکی ل□س□رد□می داه□نان□ م□زن□کانی ئ□فلاتون و ئ□رست□و داه□ن□رانی تردا چ ج□ر□ ک□م□□گای□□ک بوو□؟ ئایا ل□ ئاست□کی ه□ند□ پ□شک□وتوودا بوو□ ک□ ب□های هون□ر ت□گ□یشتب□ت؟

ئ□و ش□و□ی نالی ک□چی کرد ب□ ب□یانی□ک□ی ک□ خ□□ک ب□ئاگاهاتن، د□س□□اتی میرنشینی بابان روخابوو. خ□□ک هیچیان ل□ د□ست ن□هات ت□نیا د□ستی ب□ئوم□دیان دا ب□ی□کداو ئاخیان ه□□ک□شا. راست□ ئ□و ئاخ ه□□ک□شان□ د□لال□تی ج□ر□ک ل□ پ□شیمانی ه□□د□گر□ت، ب□□ام ئایا خ□□کی شار ل□چی پ□شیمان بوون؟ ئایا ئاخیان ب□ ئ□و□ ه□□د□ک□شا ک□ د□س□□اتی میرنشینیان ل□د□ستچووبوو یان پ□شیمانی ئ□و□ بوون ک□ ب□باشی پشتگیری میرنشینیان ن□کردبوو؟ ب□□ام شاعیر ل□بری نالی ب□و خ□□ک□ د□□□ت ئ□و□ ل□ ئاستی ن□بوودا بوون و ن□تتان توانی ر□□□کتان ه□ب□ت ل□ پاراستنی میرنشیندا. ب□گومان ئ□م و□ن□ی ک□چکردن□ زیاتر ب□ م□ولانا خالیدی ن□قشب□ندی گونجاو□، و□کو ئ□و□ی ریچ باسی د□کات و د□□□ت ئ□مش□و ش□خ خالید ب□خ□ی و خ□زانی□و□ سل□مانی ب□ج□ه□شت،

بەڵام کۆچکردنی ئەو زیاتر لە دە ساڵ پێش کۆچکردنی نالی بووە. واتە هیچیان لە سەروبەندی روخاندنی میرنشیندا کۆچیان نەکردووە.
ئاشکرایە حەبیبە کە وەکو خۆشەویستی نالی بەجۆرێک لە بیرو خەیاڵی خوێنەری نالیدا جێگیربووە، کە گومان لە بوونی حەبیبە وەکو مەعشوقەی نالی ناکرێت. هەرچەندە لە رووی راستیەوە دەشێ وێنەیەکی بەرجەستەکراوی خەیاڵی نالی بێت، ئەو خەیاڵە فراوانەی کە داهێنانی نالی بەرهەمهێناوەو چەندین یۆتۆپیای دروستکردووە، یۆتۆپیای مەستورەو، یۆتۆپیای میرنسینی بابان و زمانی کوردی و چامە رەنگینەکەی بە لاواندنەوەی میرنشین و لەپاڵ ئەوانیشدا یۆتۆپیای حەبیبەو شارەزوورو دەیان دنیای رەنگاورەنگی تری نێو دەقەکانی.
بێگومان نالی بەپێی ئەوەی زانراوە هەرگیز بە حەبیبە ناگات، دوای رۆیشتنی نالی حەبیبە دەمێنێتەوەو هەتاکو ئێستاش حەبیبە وەکو هێمای ئەو مەعشوقە ماوەتەوە کە هەرگیز بە عاشقەکەی ناگات. سەری شینی حەبیبە هێمایە بۆ دوو کارەساتی هاوکات بە گوێرەی ئەو، کە یەکەمیان کۆچی نالیە و دووەمیشیان کارەساتی روخاندنی میرنشینی بابانە.
نالی کۆچ دەکات بۆ دەرەوەی زێدی خۆی، واتە نیشتیمان بەجێدەهێڵێت. ئایا هۆکاری سەرکی ئەوەیە کە ئەم شاعیرە چاوی بەوەدا هەڵنایەت کە سلێمانی بەبێ دەسەڵاتی بابان ببینێت. بەڵام پێشتر ئاماژەمان بە ئەوە کرد کە نالی پێش روخاندنی میرنشین زێدو خاکی خۆی بەجێدەهێڵێت. بێگومان ئەگەر کۆچی نالی پێش روخانی میرنشین بێت، مانای وایە روخانی میرنشین هۆکاری سەرەکی ئەو کۆچە نیە. دیارە نالی چووە بۆ حەج و ماوەی زۆر لە سام ماوەتەوەو دەشێت کە لەوەوە روخاندنی میرنشینی بیستبێت، ئیتر چاوی بەرایی نەدابێت بگەڕێتەوە سەرتەرمی میرنشین. بەڵام ئەگەر لە پێش روخاندنی میرنشیندا نالی بڕیاری دابێت کۆچ بکات و نەگەڕێتەوەو چوون بۆ حەج بیانوو بووبێت بۆ ئەوە کۆچ بکات. لەبارێکی وەهاشدا دەبێت ئەو هۆکارانەی وایان لە نالی کردبێت کۆچ بکات کێشەو گرفتەکانی ناوخۆی میرنشینی بابان بووبێت بە تایبەتی ململانیی نێوان براو ئامۆزا بابانیەکان و پاڵدانی بەشێکیان بۆ شای قاجاریەکانەوەو و بەشێکی تریشیان بۆ خەلیفەی عوسمانی و بابی عالیەوە. ئەمە سەرباری ناکۆکی ناوخۆی خەڵک و نەبوونی هیچ بنەمایەکی یەکێتی و یەکبوون لە ئاستی خوارەوەی خەڵک و بایەخنەدانی میرانی بابان بە ژیانی خەڵک و خەریکبوونیان بە بەرژەوەندی تایبەتی خۆیانەوەو سەرگەرمبوونیان بە رابواردن و بەزم و کەیفی ژیانی تایبەتیانەوە. کە بێگومان ئەم خاڵەی دووایان بەردەوام هەڕەشەبووە بۆ سەردەسەڵاتە ناوچەیی و ناوچەییەکانی کوردستان و هەرئەوەش یەکێک لە هۆکارە سەرەکیەکانی

روخاندنیان بووە. دەقەکە وەکو دەقیکی شیعریی زیندوو بڕیاردان لەسەر دیاریکردنی هۆکاری کۆچەکەی نالی بەکراوەیی بەجێ دەهێڵێت.
شاعیر باسی ئەوە دەکات لە شارەزووری زێدی نالی و حەبیبەدا، کە لە ڕۆیشتنی نالییەوە حەبیبە سەری شینە، داوای خەونەکی نالی لەهەر کەس بکەین، ئەو وەڵامەمان دەست دەکەوێت کە هیچ خەونێکی نالی دەست ناکەوێت. مەبەست لە خەونی نالی چییە؟ بێگومان مەبەست لە خەونی نالی هیواو خواستە ئایندەییەکانی نالییە. کە ئەویش لە لایەک بەواقیعیکردنی یۆتۆپیای میرنشینی بابان و چەسپاندنی ئەو دەسەڵاتەو سەربەخۆبوونەتی. لە لایەکی ترەوە زیندووکردنەوەو دەوڵەمەند کردنی زمانی کوردی و کەلتوری کوردی و گەیاندنەتی بە ئاستی کەلتووری نەتەوە دیارەکانی تر بە تایبەتی عەرەب و فارس و تورک، واتە خەونی بوونی دیوان بەهەرسێ زمان و ڕەتکردنەوەی هەڵوەستی هەموو ئەوانەی کە ئەلفازی ئەو کە ئەلفازی کوردییە بە خەکردی ناو دەبەن. ئەم دەیەوێت زمانی کوردی هاوشانی زمانی ئەوانیتر بێت، چونکە ئەم بایەخی زمان دەزانێت و لەو ڕووەوە بەچوونی ئەو لە ئاستی نەدرکەندراودا هاوشێوەی ئەو بەچوونەی هەندێ لە خاوەن تیۆرییانی بابەتی نەتەوەی و زانستی زمانە، کە باس لەوە دەکەن زمان بریتییە لە دەوڵەت، دەوڵەتیش واتە سەربەخۆیی، ئەمەش مانای بەرهەمهێنانی گوتاری تەواوی نەتەوەییە. کەواتە لێرەدا لە ئاستی نەگوتراودا و لەم دەقە شیعرییەدا گوتاری نەتەوەیی تەواو بەرهەم دێت کە ئەمەش تێپەڕاندنێکی ئاشکرایە بەسەر گوتاری لاواندنەوە، یان تەنانەت بەسەر گوتاری مانەوەدا.
بەڵێ نالی / تەختی شارەزوور بێ تاجە / کە شارەزوور تاجی نەبێ / شاعیریشی بێ ڕەواجە.
بە ڕەچاونەکردنی مێژووی کۆچەکەی نالی، ئەمی شاعیر پشتگیری نالی دەکات بە کۆچکردن. پاساویشی بۆ ئەم پشتگیریکردنە روخانی دەسەڵاتی شارەزوورو کەوتنی تاجەکەیەتی. هەڵبەت مەبەست لە شارەزوور لەو چوارچێوەیەدا کە دەقەکە لێی دەدوێت میرنشینی بابانە. نالی سەرلوتکەی شاعیرانی بابان بوو، ئێستا میرنشینەکە رووخاوە، بەو پێیە سەروەری ئەوی شاعیریش دەڕوخێت. هەر بۆیە شاعیر هەست دەکات دەشکاوەو پاساوی مانەوەی نەماوە بۆیە دەیەوێت بڕوات. لەم هەنگاوەشدا شاعیر پشگیری دەکات. هەرچەندە ئەوە ئاشکرایە کە تاجی دەسەڵات دەڕوخێت و دەشێت لە دوای خۆیەوە هیچ بەجێنەهێڵێت، بەڵام تاجی دەسەڵاتی داهێنان ناڕوخێت و نەک بە کاتی خۆی دەشێت داهێنان بە هەتاهەتایە بمێنێتەوەو ئەو تاجە ڕەونەقدارترو بەرزتر بێت.
داهێنانی نالی خۆی باشترین نموونەیە بۆ سەلماندنی ئەم قسەیە، چونکە دیارە میرنشینی بابان روخاو بەجگە لە تۆمارێکی مێژووی دوو

لایەنە، واتە ئەرێنی و نەرێنی شتێکی تری بەجێنەهێشتووە، بەڵام شیعری نالی بەزیندوویی ماوەتەوە و بەردەوام بابەتی قسەلەسەرکردن و توێژینەوەیە. هەر لەسەر ئەم بنەمایەشە ئێستا ناوی نالی دیارترو ناسراوترو لە هەست و گوێی خەڵکدا زیاتر ئامادەبوونی هەیە لەچاو هەموو میرانی باباندا.

شاعیر بە نالی دەڵێت:
مەیەڕەوە / چونکە خەڵکی پرسش دەکەن / چیتان کرد لە تەختی "ئەحمەد"،/ بە پیلانی کاسبهای شار ڕێتان نەبرد!/
بەدوای ئەمەدا شاعیر داوا لە نالی دەکات نەگەڕێیتەوە، بە ئەو مەبەستەس پاساوی خۆیی هەیە کە ئەویش پەیوەستە بە هۆکارەکانی روخاندنی میرنشینەوە. ئەو پێیوایە خەڵکی نالی و بەرپرسانی میرنشینیش دەخەنە بەردەم ئەو پرسیارەوە کە هۆکارەکانی روخاندنی میرنشین چی بوون؟ بەگومان هەر شاعیر خۆی بە نیوەدێڕێکی سالم بەشێک لە وەڵامەکە دەداتەوە کە پیلانی کاسبکارانی شاربووە، بەڵام نە دەسەڵاتی میرنشین و نە نالیش وەکو شاعیرو روناکبیر پێیان بە پیلانی کاسبکارانی شارنەبردووە بە رینوێنی کردنی ڕۆم بە پایتەختی میرنشین لە لایەک و پشتگیرنەکردنی میرنشینیش بە بەرگریکردن لە لایەکی ترەوە. لێرەدا شاعیر هەمان شێوەی سالم هۆکاری روخاندنی میرنشین دەخاتە ئەستۆی کاسبکارانی شار. بەڵام لە راستیدا شاعیر لێرەدا هەمان شێوەی نالی خۆی لەوە بەدوور دەگرێت کە باسی ئەوە بکات هۆکاری سەرەکی روخاندنی میرنشین ناکۆکی و ململانێی براو ئامۆزاکانی بنەماڵەی بابان بووە لەسەر کورسی دەسەڵات و سە نەکردنەوەیان لە دابەشبوون و پەنابردنی هەندێکیان بە فارسەکان و هەندێکی تریشیان بە تورکەکان. هەروەک دەشێت سیاسەتی بەڕێوەبردنی خراپیشیان لە ئاستی ناوخۆدا وایکردبێت کە کاسبکارانی شاری تەواو بێزار کردبێت بۆیە کاسبکاران پشتیان لە دەسەڵاتەکەیان کردبێت. ئەو کاسبکارانەی سالم باسیکردون و حەسیبیش دێڕەکەی ئەوی وەرگرتووە بە گوێرەی ئەوکاتەی کۆمەڵگای کوردی کاکڵەی دروستبوونی خاوەن پیشەو پیشەوەران و مانیفاکتۆریا بوون، کە ئەوەش بنچینەی دروستبوونی چینی بۆرژوا یان چینی ناوەندە. کە بەشێوەیەکی گشتی هەر دەسەڵاتیکی بەڕێوەبردن لە هەر کۆمەڵگایەکدا پشتگیری بازاڕ، یان کاسبکاران یان چینی ناوەندی نەبێت ناتوانێت بە ماوەی دوورودرێژ مانەوەی خۆی مسۆگەر بکات. بەڵام دیارە دەسەڵاتدارانی بابان و تەنانەت نالیش وەکو روناکبیری سەردەمەکە لەوە تێنەگیشتوون. هەر لەڕاستیشدا یەکێک لە هۆکارەکانی هەڵوێستوەرگرتنی دەسەڵاتی بابان لە مەولانا خالیدی نەقشبەندی ئەوە

بووە کە ڕەبازەکەی مەولانا ڕەبازی بەشی خوارەوەی کۆمەڵگاو کاسبکاران و بەرهەمهێنەران بووە.

لەم دەقە شیعریەدا، حەسیب قەرەداخی سەرباری لایەنگری بۆ نالی و بۆ کۆچکردنی و سەرباری خستنەڕووی ڕەخنەش لەسەر بنەمای ئاخاوتنی هەندێ لە هۆکارەکانی روخاندنی میرنشین، بەڵام ئەو لە روانگەی بەرهەمهێنانی گوتاری نەتەوەییەوە سەیری ئەو دەسەڵاتە دەکات و روخاندنی دەسەڵاتەکە وەکو بەشێک لە دەسەڵاتی نەتەوەی کورد بەکارەسات وسف دەکات.

-٤-

یەکێکی تر لەو دەقە زیندووانەی حەسیب قەرەداخی کە جیهانبینی نەتەوەیی هەیە ئەو دەقەیە کە لە یادی دووسەد ساڵەی سلێمانیدا نووسیوەتی. لەم دەقەدا شاعیر وەکو نەخشەسازی دروستکردنی سلێمانی دەردەکەوێت لە رووی باسکردنی وردەکارییەکانی بنیادنانی شارەکەوە. هەروەها لە روانگەی باسکردنی هۆکارەکانی گواستنەوەی پایتەختی میرنشینی بابان لە قەڵاچوالانەوە بۆ شوێنە نوێیەکەی وەکو کەسێکی شارەزای بواری سەربازی باسی شوێنە نوێیەکە دەکات کە دوورترە لە مەودای چەپۆک و قامچی تورک و عەجەم. ئەو بە ئومێدەوە سەیری بنیادنانی شاری نوێ دەکات و هاوشێوەی ئەو یۆتۆپیای کە سالم بۆ میرنشینی بابانی دروست دەکات لە رووی دەسەڵات و هێزو سوپاو ڕێ و شوێنی بەڕێوەبردنەوە، حەسیب قەرەداخی بە ئومێدێکی بەسەرچووەوە دەیخواست میرنشینی بابان بە جۆرێک بەهێزبووایە وەکو ئەوەی شێخ ڕەزا لە خەیاڵدا دەیڵێت سلێمانی کە دارولمولکی بابان بوو، نە مەحکومی عەجەم بوو، نە دیلی ئالی عوسمان بوو. بەڵام ئەم سەرباری خەیاڵی شاعیرانەو نیشاندانی رووە ئەرێنی و جوانەکانی شار، هاوکات رووە نەرێنی و دزێوەکانیش ناشاریتەوەو ئەوانەش نیشان دەدات کە ئەو سەباری دەورو کاریگەری دوژمنکارانەی دەرەوە، لە ڕۆم و عەجەم(تورک و فارس) و لە مێژووی نوێشدا دەوڵەتانی بەیاربەدەست کە ئەو نوێنەرەکانیان بە سوورەی چاوکاڵ ناودەبات، هۆکاری ناوخۆیی بۆ بەدبەختیەکانی شار نیشان دەدات، کە هۆکاری سەرەکی روخاندنی میرنشینی بابان دەبەستێتەوە بە ناکۆکی نێوان براکانەوە لەسەر کورسی دەسەڵات، پەیوەندی خراپی نێوان لوتکەی دەسەڵاتی میرنشین و دانیشتوان بەتایبەتیش کاسبکاران. هەروەک لە سەردەمی شێخ مەحمودیشدا کاتێک شێخ داوای سەربەخۆیی و دروستکردنی مەملەکەت بۆ کورد دەکات، لەولاوە دەیان دزو نەیاری بە راست دەبێتەوەو هەندێکیشیان راستەخۆ یان ناڕاستەخۆ پشتگیری داگیرکەری ئینگلیز دەکەن.

قەڵاچەلان بە دەرفەتە، بی بەراوە / سای سیبەری بەیانیان هێشتا قورسە / سێبەری لای ئێوارانی تێ رماوە/ ... جە شارەکم لا مەبەستە / دوور لە قەپی گورگی عەجەم / ڕێگەی دەستیشم بداتە، کە ناچاربووم/ لە لەمزی ڕەمیش بدەم / عەجەم گورگەو ڕەمیش دەوە / پەنای ئەمەی چاو تەبەاو / قەڵای لوتکەو زەردەو کەوە/

ئەگەر لە رونگەی نەتەوەوە سەیر بکەین میرنشینی بابان سەرباری ئەوەی دەسەڵاتێکی ناوچەیی خێڵایەتیە، بەڵام دەسەڵاتێکی کوردی بووەو ئەگەر دووچاری شکست نەبووایەو نەڕوخایە، ئەوا ئەگەری ئەوەی هەبوو زیاتر پەرەیبسەندایە و ببووایەتە دەسەڵاتێکی خاوەن شووناسی کوری. لەم رونگەیەوە دەقەکە وەها سەیر دەکرێت کە کارکردنە لەناو مێژووی کوردداو هاوکات لایەنگیری بە لایەنە گەش و ئەرێنیەکانی ئەو مێژووەو بکەرەکانی ناو ئەو مێژووەش هەیە.

لەو ڕۆژەوە خەمی منی/ پەیامی سەوزو بەستەمی/ تە گیانمی تە جەستەمی/ .. لەو ڕۆژەوە دەستەو دوعام/ وەک مەولانا دەمی گورگت لە دەبەستم/ دەستی دەوت لە لا ئەدەم/ دەستەسەت بە با ئەدەم/ گوللەبەنت لە مل ئەکەم/.

لە ئاستی بینراوی دەقەکەدا خۆشەویستی و لایەنگری ڕەها بە سلێمانی و بە ئەو دەسەڵاتانە هەیە کە لە سلێمانیدا دامەزراون، کە ئەوانیش دەسەڵاتی میرنشینی بابان و دەسەڵاتی شێخ مەحمودی حەفیدزادەیە، کە هەردووکیان دوو دەسەڵاتی کوردی بوون. لە ئاستی قوڵ و نەبینراوی دەقەکەشدا خواست و ویستی نەک هەر پاراستنی ئەو دەسەڵاتانە هەیە بەڵکو خواست و ویستی ڕەهاو بەهێز بە دروستبوونی دەسەڵاتی سەربەخۆی کوردی لە شوێنی دەسەڵاتی میرنشینی بابان و دەسەڵاتەکەی شێخ مەحموددا هەیە. ئەمەش گەوهەری جیهانبینی گوتاری ئەم دەقە شیعرییەی حەسیب قەرەداخیە، کە جیهانبینیەکی نەتەوەییە و ئەوەش دەچێتە چوارچێوەی گوتاری نەتەوەییەوە. ئاشکرایە شیعری ئەم شاعیرە بە شێوەیەکی گشتی پۆلێن دەکرێت بە شیعری عیرفانی و شیعری نەتەوەیی و نیشتیمانی. شیعری لاواندنەو و تەنانەت دڵداریش کە زیاتر دڵدارییەکی سۆفیانەیە لای ئەو، کە بە چەمکی ئەفلاتونی بە دڵداری خاوەن ناودەبرێت، دەچنەوە چوارچێوەی شیعرە عیرفانیەکانیەوە. شیعری بەرخوردان و بەرهەڵستی کردن و خۆبەدەستەوەنەدان و لاواندنەوەی شەهیدان و سەروەری پێشمەرگەو ڕاپەڕین و پەسنی جەماوەرو ئەو شیعرانەی کە داوای ئاشتی و برایەتی و یەکێتی و یەکبوونی کورد دەکەن و ئەو شیعرانەی بە باڵای شەهیدان و سەروەرانی وەکو شێخ مەحمودو قازی محەمەدو بارزانی و .. ئەوانی تریشدا هۆنیوونیەتیەوە دەچنە چوارچێوەی شیعرە نەتەوەییەکانی ئەم شاعیرەوە.

ح□سیب ق□ر□داخی ن□ ل□ رووی پ□گ□ی با□ای داه□نانیی□و□، ن□ ل□ روانگ□ی پ□گ□ی نیشتیمانپ□رو□ری و ن□ت□و□پ□رو□ریی□و□ ه□تا خ□ی ل□ ژیاندا بوو، پ□گ□و ج□گ□ی ر□واو شایان ب□خ□یی پ□ن□درا. ب□□ام ئ□و ل□ س□ربن□مای ئ□و داه□نان□ شیعریی□ی ب□ره□می ه□ناو□ ل□ م□ژووی ئ□د□بی کوردیدا ب□ ه□میش□ ب□ زیندوویی د□م□ن□ت□و□. ئ□و شاعیر□کی داه□ن□ر□، داه□ن□ریش ن□مر□.